

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

ЖАҚАНОВ ЖАНДОС САПАРҰЛЫ

Ішкі істер органдары мен жалпы білім беретін мектептердің кәмелетке
толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі өзара іс-
қимылы

7M12303 – «Құқық қорғау қызметі» (бейінді бағыт) білім беру бағдарламасы
бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі дәрежесін алуға арналған
магистрлік жоба

Ғылыми жетекші:
Жоғары оқу орнынан кейінгі
білім беру институтының
Арнайы заң пәндері
кафедрасының меңгерушісі
Н.Ш. Жемпиисов,
заң ғылымдарының кандидаты,
аға әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2023 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Автор бүгінгі күндегі өзекті тақырыптардың бірі, балаларға қатысты заңның бұзылу жағдайына тоқталды. Осы жобада он сегіз жасқа толмағандармен жасаған заң бұзушылықтарына тосқауыл қою бағытындағы жалпы білім беру мектептермен өзара іс-қимыл шеңберіндегі ішкі істер органдарының қызметі қаралды. Бұл тақырып құқық бұзушылық субъектісінің осы түрі бойынша статистиканың өсуіне байланысты өзекті болып табылады. Зерттеу нәтижесінде қорытынды бөлімінде тұжырымдар мен ұсыныстар берілді.

РЕЗЮМЕ

Автор затронул одну из актуальных на сегодняшний день тем, вопросы профилактики правонарушений в отношении детей. В данном проекте рассмотрена деятельность органов внутренних дел в рамках взаимодействия с общеобразовательными школами по профилактике и пресечению правонарушений, совершенных несовершеннолетними. Данная тема актуальна в связи с ростом статистики по данному типу субъекта правонарушения. В результате исследования в разделе заключения были даны выводы и рекомендации.

SUMMARY

The author touched upon one of the current topics, issues of prevention of offenses against children. This project examines the activities of the internal affairs bodies in the framework of interaction with secondary schools for the prevention and suppression of offenses committed by minors. This topic is relevant due to the growth of statistics on this type of subject of offense. As a result of the study, conclusions and recommendations were given in the conclusions section.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ЗАҢСЫЗ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ ТОСҚАУЫЛ ҚОЮДЫҢ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
1.1 Кәмелетке толмағандар арасындағы заңдылықты бұзуына тосқауыл қоюының жалпы құқықтық негіздері.....	11
1.2 Кәмелетке толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттерінің орын алу себептері мен салдарлары.....	15
1.3 Шет елдердің құқық қорғау органдарының кәмелетке толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттерге ден қою жөніндегі тәжірибесі.....	20
2. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДАН САҚТАУДА ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРМЕН БЕКІТІЛІП ЖАТҚАН ІС-ШАРАЛАРДЫҢ ӨНІМДІЛІГІ	
2.1 Кәмелетке толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттерінің жолын кесу бойынша полиция мен жалпы білім беретін мектермен қабылданып жатқан шаралар тиімділігінің жай-күйі.....	27
2.2 Қазақстандағы кәмелетке толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттеріне қарсы іс-қимыл жөніндегі механизмдерді әзірлеу және заңнамалық базаны жетілдіру.....	34
ҚОРЫТЫНДЫ.....	38
ҚОЛДАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗБЕСІ.....	41
ҚОСЫМША 1. Енгізу актісі.....	44

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚШ – Америка құрама штаттары

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы

БАҚ – Бұқаралық ақпарат құралдары

ЖББОМ – Жалпы білім беретін орта мектеп

КТІЖ – Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі

ҚК – Қылмыстық Кодекс

ҚР – Қазақстан Республикасы

ТМД – Тәуелсіз мемлекеттер достастығы

ПО – Ішкі істер органдары

ЮПТ – Ювеналдық полиция тобы

КІРІСПЕ

Қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқық бұзушылықтардан қорғаудың сенімділігіне сенімділік жұмыс істеу тиімділігіне байланысты болады, елдегі құқықтық тәртіптің жай – күйі – «Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасының негізгі ережелерінің бірі» [1].

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Конституциясы адам, оның құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық болып табылатыны туралы ережені бекітті [2]. Оларды тану және сақтау - мемлекеттің міндеті.

Демократиялық, құқықтық азаматтық қоғамның деңгейі оның адам мен азаматқа тиесілі құқықтар мен бостандықтардың кең ауқымын қорғауды қаншалықты қамтамасыз ете алатындығына байланысты.

Құқық қорғау органдары он сегіз жасқа толмағандармен істеген заңсыз әрекеттерінің алдын алуда маңызды буындардың бірі болып табылады. Олар ұйымдастырушылық, әлеуметтік-экономикалық және тәрбиелік сипаттағы түрлі іс-шаралар кешенін жүзеге асырады.

Кәмелетке толмағандардың құқыққа қайшы істеріне тосқауыл қою процесінде мәжбүрлеу шаралары көмекші рөл атқарады. Кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылық белсенділігі жас ерекшеліктерімен байланысты. Оларда қуаты көп болады және де жаңалық ашуға өз ісінің дұрыстығын дәлелдеп беруге ұмтылып тұрады.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу жүйелі тәсілді қажет ететіні анық. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуға бағытталған тиімді саясат кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың табиғатын терең түсінуге, онымен күрестің сәтсіздіктерінің себептерін талдауға және қолданыстағы алғышарттар мен шектеулерді түсінуге негізделуі керек. Кәмелетке толмағандардың қылмысын азайту және шектеу тек оны тудыратын мәселелерді шешу арқылы мүмкін болады. Осы проблемаларды шешуге кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына барлық шешімділікпен және

барлық бағыттар бойынша қарсы іс-қимыл ықпал ететін болады.

Кәмелетке толмағандардың қылмысының тиімді алдын алу үшін мемлекет пен қоғамның бірлескен күш-жігері қажет. Кәмелетке толмағандар қылмысының жалпы әлеуметтік алдын алу қоғамның, адамдардың саяси, экономикалық, отбасылық-тұрмыстық, рухани және басқа салалардағы қатынастарының прогрессивті дамуын қамтамасыз ететін ауқымды іс-шаралардың жиынтығы арқылы жүзеге асырылады.

Өкінішке орай, қазіргі таңда кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықты толығымен құрту іске аспай тұрғаны анық, қоғам болып жасөспірімдер тұсында қате әрекеттерінің өсіп кетпеуіне және де балалардың бұндай әрекеттерін тежеуге бағытталған бүкіл шараларды пайдалану керек.

«Мемлекет кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтың алдын алуға, балалардың бақылаусыздығымен және өзге де үлкен адамдардың кәмелетке толмағандардың мінез-құлқына теріс ықпалымен күреске аса назар аударып отыр» [3].

Осы жағдайды түбегейлі өзгертуге білім ұйымдары мен заң сақтау органдары өзара іс-қимылда он сегіз жасқа толмағандар арасындағы қарама-қайшы әрекеттердің жолын кесу мен ашуды қамтамасыз етуге шақырылған қоғамдық тәртіпті қорғау органдары маңызды рөл атқарады.

Құқық қорғау органдарының өздеріне қатысты заң ережелерінен туындайтын ескерту функциясы болып табылады. Профилактикалық қызмет міндеттерін шешудегі айрықша құқық полиция қызметкерлеріне, атап айтқанда, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекторларға жүктеледі. Соңғысы он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқыққа қайшы әрекеттерінің жолын кесу бойынша маңызды функцияларын орындайды.

Жоғарыда айтылғанға байланысты зерттеу тақырыбы өзекті әрі оның өз шешімін табуы осы саладағы құқықтық қатынастар үшін маңызды болып табылады.

Зерттеу тақырыбының ғылыми әзірлену дәрежесі. ПО-да білім беру

ұйымдары мен жергілікті полиция қызметі бөлімдерінің он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқыққа қайшы әрекеттеріне тосқауыл қою жөніндегі өзара іс-қимылы мәселелерін келесі отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды: А.В. Годованный, А.А.Аржай-оол, Л.А.Галикеева, Е.В.Казанцева, Ю.А.Стяжкин, Г.Д.Кочергина, С.А.Васицева, Л.Н.Кондратюк, И.Ю.Полякова, Е.П.Картушева, Т.В.Романенко және т.б.

Қазақстан Республикасында бұл тақырыпты зерттегендер: К.Ж.Кожаметова, М.Е.Демеуова, М.В.Коляева, Г.Н. Канищева, Л.Г.Куликова, В.П.Созонов, Г.Ж.Гарифуллина және т.б.

Магистрлік жобаның мақсаты. Он сегіз жасқа толмағандар арасындағы қоғамға қауіпті әрекеттеріне тосқауыл қою бойынша білім беру ұйымдары мен ішкі істер органдары арасындағы өзара іс-қимылдың ұйымдық-құқықтық тетіктерін зерттеу. Олардың құқық бұзушылық жасауға әкеліп соғатын проблемаларды анықтау және шешу жолдарын ұсыну, қолданыстағы заңнаманы, оны қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу және тиімділігін арттыру жолдарын ұсыну.

Зерттеу объектісі. Білім беру ұйымдары мен жергілікті полиция қызметінің он сегіз жасқа толмағандар арасындағы қоғамға қауіпті әрекеттеріне тосқауыл қоюға байланысты іс-қимылдар болып табылады.

Зерттеу пәні. Мемлекетіміздің заңнамасын, полицияның он сегіз жасқа толмағандардың істері жөніндегі инспекторларының жұмысын ыңғайластырумен еліміздің заңдарын, ұлтаралық құқықты және шет елдердің заңнамасын регламенттеу бөлігінде зертеу және талдама жасау болып табылады.

Ғылыми жаңалығы және зерттеудің теоретикалық базасы. Зерттеудің ғылыми жаңалығы заңға соңғы өзгерістер орын алғаннан кейін жергілікті полиция қызметі мен білім беру ұйымдары арасындағы кәмелетке толмағандарға қатысты құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша алғашқы зерттеулерінің бірі болып табылады.

Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығымен шетелдік және еліміздің қылмыстық ережеге сілтеме жасалуын, сондай ақ, он сегіз жасқа толмағандар құқық бұзушылығымен жұмысында сипаттама берілетінін айта кеткен дұрыс.

Зерттеу жұмысында он сегіз жасқа толмағандардың қылмыс істеу жағдайларына криминологиялық сипаттама беріліп, оның ерекшеліктері анықталып, он сегіз жасқа толмағандардың қылмыстылығымен күрес шараларын оңтайландыру жолдарын анықтауға серпіліс жасалды.

Жобада кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығының өршуіне себеп болатын жайлар жүйеге келтіріліп, аясы нақтыланды. Он сегіз жасқа толмағандар құқық бұзушылықтарынына қатысты мән-жайлар міндетті түрде талқыланады. Теориялық пайымдаулардың есесінде қылмыстық құқықта жасөспірімдер ортасындағы құқық бұзушылықтарды болдырмауға бағытталған заңнаманы жетілдіруге байланысты ұсыныстар білдіріледі.

Зерттеу жүргізу әдістері мен әдіснамалық негіздері. Зерттеудің әдіснамалық негізі-жалпы ғылыми (талдау, синтез, аналогия), жеке ғылыми (тарихи, статистикалық, әлеуметтанулық) және арнайы (салыстырмалы құқықтық және ресми құқықтық) таным әдістерінің жиынтығы.

Зерттеу кезеңдері, күтілетін нәтижелер және оларды енгізудің болжанатын бағыттары және апробациялар.

Зерттеу кезеңдері статистикалық мәліметтерді жинау мен талдауды, заңнаманы және оны қолдану практикасын, ғылыми және практикалық әдебиеттерді талдауды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері ішкі істер органдарындағы жергілікті полиция қызметі, жедел қызметтерге қатысты заңнаманы жетілдіру мақсатында, сондай-ақ профилактикалық қызмет мақсатында пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерін практикалық қызметте сынақтан өткізу, сондай-ақ заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізу (белгіленген тәртіпке сәйкес), мақалалар жариялау көзделеді.

Қорғауға ұсынылатын практикалық ұсынымдар:

1. Кәмелетке толмағандар арасындағы және оларға қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу жұмыстарының тиімділігін арттыру мақсатында жалпы білім беретін мектептер мен жергілікті полиция қызметі арасындағы өзара іс-қимыл алгоритімі ұсынылады. Себебі мектеп қабырғасында кәмелетке толмағандармен профилактикалық жұмыс – күрделі, көп қырлы, уақыт бойынша ұзақ процесс. Мектептің қоғамға қарсы әрекеттердің алдын алу жағдайындағы ерекше міндеті - ерте профилактика жүргізу, яғни балалардың қалыпты даму мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайлар жасау: құқықтық нормаларды бұзуға бейім оқушыларды анықтау, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторларға дереу хабарлау, мұғалімдердің осындай оқушылардың жеке ерекшеліктерін және жеке тұлғаның моральдық деформациясының себептерін зерттеу, белгілі бір жастағы оқушыларда туындайтын типтік дағдарыстық жағдайларды уақтылы анықтау, қолайсыз отбасылармен жұмыс болып табылады.

2. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 бұйрығына білім беру ұйымдарына бекітілген мектеп инспекторы ұғымын бекітіп аталған лауазымды ішкі істер органдарына енгізу қажет».

Еліміз он сегіз жасқа толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттердің алдын алуға, ересек адамдардың балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлықтарына теріс пиғылмен күреске күшейтілген назар аударып отыр.

Осы таңда он сегіз жасқа толмағандардың қоғамға қайшы әрекеттерінің ерекшеліктері – он сегіз жасқа келмегендердің өз ниеттерін іске асыруда суық қарудың қолдануы (2023 ж. Петропавл қаласындағы мектепте орын алған оқиға және т.б). Қазіргі таңда он сегіз жасқа толмағандардың құқықбұзушылығынан толық арылуға келмей тұрғаны белгілі, дегенмен аталған мектеп инспекторы лауазымын енгізу арқылы қылмыстылықтың ұлғаюына, яғни он сегізге

толмағандардың құқыққа қайшы істерін тежеуге септігін тигізетіні күмәнсіз.

Апробация және нәтижелерін енгізу. Магистрлік жобаның автормен жарыққа шыққан төмендегі мақала көрініс тапқан. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы құқық қорғау органдары академиясының «Қазіргі заң ғылымының дамуы: теория және практика» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдарында «Ішкі істер органдары мен жалпы білім беретін мектептердің кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі өзара іс-қимылы» тақырыбындағы мақала.

1. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ЗАҢСЫЗ ӨРЕКЕТТЕРІНІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

1.1 Кәмелетке толмағандар арасындағы құқыққа қайшы әрекеттерінің алдын алуының жалпы құқықтық негіздері

Кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесі – қоғамның тең және толық мүшесі ретінде иеленетін міндеттері, құқықтары мен заңды мүдделерінің жиынтығы болып табылады. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысты ұйымдастыру кезінде қолданыстағы халықаралық заңнамаға, Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілеріне сүйену қажет. Осы жағдайда, заңнаманы талдау түрлі нормативтік құқықтық актілерді зерттеуді талап етеді. Жүргізілген талдау кәмелетке толмағандарға байланысты құқықтық негіздер, олардың профилактикасының құқықтық негізі - әртүрлі нормативтік құқықтық актілер жүйесі болып табылатыны белгілі, сондықтан 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы – осы жүйедегі маңызды құжат болып табылады. Конституциямызда «неке және отбасы, ана, әке және бала мемлекеттің қорғауында болады, балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата-ананың етене құқығы әрі міндеті» [2] деп айқындалған, яғни мемлекет үшін бала аса маңызды болып табылатындығы көрсетілген.

«Қазақстан Республикасы ТМД елдері арасында алғашқылардың бірі болып 1989 жылы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясын бекіткен. Бұл Конвенция кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау мәселесін реттейтін халықаралық құжаттардың ең негізгісі болып табылады» [4]. Аталған құжат барлық қатысушы мемлекеттерге міндетті.

Конвенцияда «әрбір адам баласы 18 жасқа толғанға дейін, егер осы балаға қолданылатын заң бойынша ол кәмелеттік жасқа толып қоймаса, бала болып саналады...» деп айтылған [5].

Сонымен қатар, бұл Конвенцияда «жасөспірімнің нақты құқықтарға ие адам екендігі көрсетіледі және оған қатысты қамқорлық міндеттелген, яғни ол— бала туылғанға дейін, сондай-ақ туылған соң да тиісті құқықтық қорғауды қоса алғанда, оның тәні мен ақыл-есінің жетілмегендігіне байланысты арнайы қорғау мен қамқорлықты қажет етеді..» делінген [5].

Аталған жағдайға ақиқат ретінде 2002 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 2-тармақшасында «бала - он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам екендігі айқындалған» [6].

Осы заңмен Мемлекетіміздің жас балалардың басты құқықтары, он сегіз жасқа толмағандардың мүддесін көздейтін еліміздің саясат айқындалған, саясаттың басты мақсаттары ол «балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру» [6] т.б. міндеттері айқындалған.

Аталған ережеде он сегіз жасқа толмағандардың құқықтарын қорғаудың басты бағыттарымен қоса, олардың ережеге қайшы іс-әрекеттері үшін жауаптылығы қарастырылған. Алайда, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасаған уақытта жауаптылығын реттейтін нақты нормативтік база құрылатындай жағдай орын алса, ол мемлекетіміздегі кәмелетке толмағандар арасындағы ережеге қарама қайшы әрекеттерінің алдын алуға өз септігін қосатыны анық.

«Неке және отбасы туралы» ҚР-ң заңында балаға қатысты ұғым да бар, ол «бала (балалар) – он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам» деп айтылған [7]. Соған сәйкес «бала санаты кәмелетке толмаған» деген жалпы ұғыммен қамтылған. Бұл тұрғыдан алсақ, еліміздің қолданыстағы заңнамаларындада Халықаралық стандарттарға жауап беретін, кәмелетке толмағанның жасына байланысты специфика орын алған.

Он сегіз жасқа толмағандарға сот басшылығын іске асыруға бағытталған «1985 жылғы 29 қарашадағы БҰҰ-ның стандартты ережелерінде (Пекин ережелері) кәмелетке толмағандардың шекарасы он сегіз жас деп белгіленеді» және «егер ұлттық заңнамамен өзгеше жас белгіленбесе» деген түсіндіру жасалады» [8].

Мұндай ескерту әр мемлекеттің экономикалық, құқықтық, тарихи, әлеуметтік, саяси және мәдени ерекшеліктерін және де кәмелетке толмаған құқық бұзушылар арасында ең төменгі стандарттарды белгілеу мүмкіндігін ескеріп, қатысушы мемлекеттердің түрлі ұлттық құқықтық жүйелері аясында ережелерді қолдану мүмкіндігі үшін қажет.

Кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесі, олардың ережеге қайшы әрекеттерінің алдын алуға байланысты бөлімінде отандық заң ұлтаралық құқықтың барлығына танылған қағидаттары мен нормаларына, еліміздің ортақтасуымен халықаралық шарттарға сәйкес келтірілген.

Сонымен қатар, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауға қатысты басқа да халықаралық шарттар қатарына келесілер жатады:

- «Бала құқықтары туралы Конвенция (Нью-Йорк, 20 қараша 1989 ж.);
- «1959 жылдағы «Бала құқығы декларациясы»;
- «БҰҰ Бас Ассамблеяның 1990 жылғы 14 желтоқсанында қабылдаған Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші принциптері» (Эр-Риядада қабылданған жетекші принциптер)».

Қазақстан ратификациялаған ұлтаралық шарттар заңдар алдында басымдыққа ие болады.

Қазақстан Республикасының заңдары:

- «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №591 Заңы [9];

- «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы.

- «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде ұстау тәртібі мен шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 наурыздағы N 353 Заңы.

Қазақстан Республикасы Президенттің Жарлығы - «Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы» [10].

«ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары он сегіз жасқа толмағандардың құқықбұзушылықтарын алдын алуда маңыз рөл атқарады, себебі оларда сот тәжірибесі мәселелері бойынша түсініктемелер беріледі.

Қатарына келесідей нормативтік қаулылар жатады:

- «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуіріндегі №6 нормативтік қаулысы » [11];

Он сегіз жасқа толмағандар арасында құқықбұзушылықты алдын алуда ведосмтвоаралық бұйрықтар маңызды рөл атқарады, олардың қатарына:

- «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің балалардың құқықтарын қорғау комитеті туралы ереже» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 13 қаңтардағы N 36 Қаулысымен бекітілген;

- «Ішкі істер органдарында профилактикалық есепте тұратын адамдарды профилактикалық бақылауды жүзеге асыру жөніндегі қағиданы бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің 2014 жылғы 15 шілдедегі № 432 бұйрығы.

- Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы «Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері

жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» № 1098 бұйрығы.

Айтылған ережелер балалар арасында бұзушылықтың алдын алу жөніндегі жағдайды қамтамасыз ететін нормалық негіз болып табылады. Айтылған нормативтік-құқықтық базаларға сәйкес, қолданыстағы заңнама жасөспірімдердің құқықтарын, тиісті профилактикалық жұмысты толық көлемде қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан осы тұрғыда түрлі профилактикалық шаралар ұйымдастырылуда.

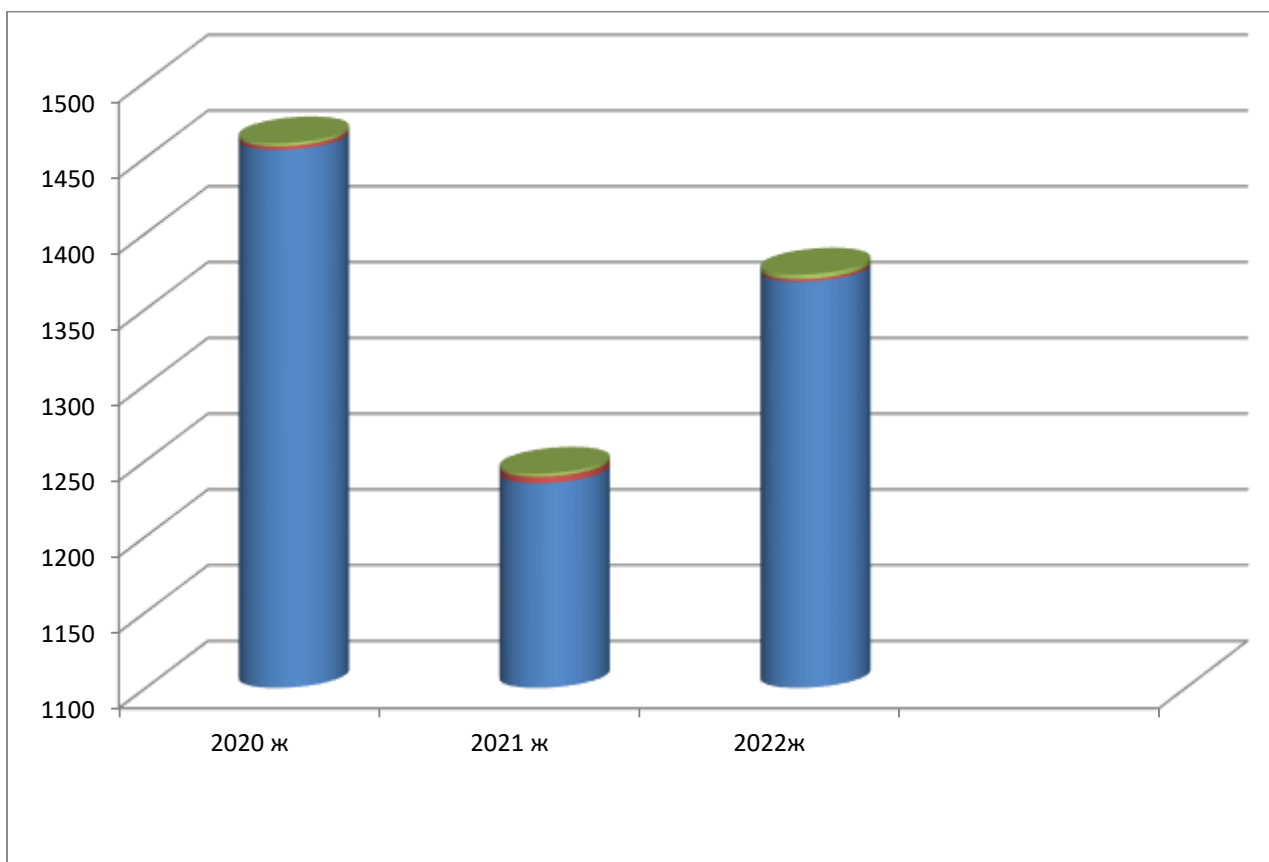
1.2 Кәмелетке толмағандар арасындағы ережеге қайшы әрекеттерінің орын алу себептері мен салдарлары

Кәмелетке толмағандар жас ұрпақ ретінде болашақтағы барлық маңызды жетістіктердің негізгі қозғаушы күші болып табылады [12, 78 б.]. Жаһандану және ақпараттандыру процестерінің жас ұрпаққа әсері рухани-адамгершілік, құқықтық және физикалық тұрғыдан жаңа тәсілдерге деген қажеттілікті күшейтеді. Заңнаманы ізгілендіру ісіне көбірек мән беру, азаматтардың негізгі құқықтарын назардан тыс қалдырмау керек, әсіресе балаларға қатысты айтылған тұжырымдама.

Адамның өмірінде оның мінез-құлқы үлкен маңызға ие. Бұл біздің психикалық процестерімізді толық етеді. Тек қалыпты мінез-құлық бізге айналамызды қабылдауға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары жалпы он сегіз жасқа толмағандармен жасалған құқықбұзушылық үлес салмағының өсуі байқалады (2020 ж. – 1455, 2021 ж. – 1235, 2022 ж. – 1386) [13]. (Сурет 1).

Сурет 1 – Соңғы 3 жылда кәмелетке толмағандармен жасалған құқық бұзушылықтардың үлес салмағы.

Он сегіз жасқа толмағандар арасындағы ережеге қайшы әрекеттерінің себептері сан түрлі болуы мүмкін. Оларды тәрбиелеу мен оқыту шараларын одан да жақсарту, елімізде бюджеттен бөлінетін қаражатпен қаржыландыру қажеттілігі туындап отыр. Әйгілі педагог А.С.Макаренко былай пайымдаған: «Баланы тәрбиелеу – ол біздің өміріміздегі маңызды сала болып келеді..». «Біздің балаларымыз - бұл еліміздің азаматтары ». Баланы дұрыс тәрбиелеу – бақытты қарттық болса, нашар тәрбиелеу бұл - болашақтағы біздің қайғымыз, әрі көз жасымыз, бұл біздің ел алдындағы және басқа адамдар алдындағы кінәмыз», - деген болатын [14, 26 б.].

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының негізгі себептері мыналар болып табылады:

- 1) аталған балалардың өмір сүру деңгейі;
- 2) әке шешелерінің маскүнемдігі;
- 3) әке шешелерінің үйлерінде күмәнді элементтердің қатысуымен притондар жасауы;
- 4) ата-анасының біреуінің бас бостандығынан айыру мерзімін өтеуі; ата-анасының біреуін маскүнемдіктен, психикалық аурудан емдеу; балаларға қатыгездікпен қарау (ұрып-соғу, аштық және т. б.);
- 5) жас балаларды тамақсыз және сусыз жалғыз қалдыру;
- 6) басының үстінде шатырдың болмауы, ата-анасымен бірге өмір сүру құралдарынсыз серуендеу және тұрақты тұрғылықты жерінің болмауы;
- 7) қашып кету және құрдастарымен қақтығыстар.

Аталғандарға келесі жағдайларды да енгізуге болады:

Әке-шешесінің «қатты» қамқорлығы есесінен кәмелетке толмағандар әке-шешесінің қамқорлығынан аулақ болып, теріс қылықты аула компаниясымен достасып, жағдайын нашарта алады. Егерде ол ұзақ уақыт бойы жағымсыз қасиеттері мен жаман әдеттері бар адамдармен қарым-қатынас жасаса, балаға теріс әсер етуі мүмкін;

Қолданыстағы БАҚ – кәзіргі заманғы жас балалар жаңадай технологиялардың арқасында сан түрлі сайттарды, олардың жастарына арналмаған бағдарламаларды көретіндері белгілі. Осы тұрғыда әке шешелерінің балалардың өмірінде басты рөл атқаратындығын тұжырымдауға болады.

Жас балалардың келешек мінез құлқы олардың өмір ұстанымдарына, балаларға деген қарым-қатынас сипатына, жалпы ата-аналардың мінез-құлқына байланысты.

Ата-аналар балаларына жеке үлгі болуы керек. Егер балалар алкогольдік ішімдіктерді тұтынатын, азғындық өмір салтын ұстанатын және өз құқықтары мен міндеттерін бұзатын ата-аналармен бірге өссе, онда балалар кейіннен олардың мінез-құлқын қабылдай алады.

Мұндай балалар мен жасөспірімдердің өмір сүру жағдайларын талдау

кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығына себеп болған бір негізгі себепті бөліп көрсету мүмкін. Сарапшылар көбінесе балалардың денсаулығына және оның өміріне тікелей қауіп төндіретін отбасыларда кәмелетке толмағандардың одан әрі өмір сүруіне мүмкіндік бермейтін көптеген қолайсыз жағдайлардың жиынтығын жазады. Отбасылардағы балалардың қолайсыз, көбінесе адамгершілікке жатпайтын өмір сүру жағдайларының әсері мен өзара әрекеттесуі ұзақ уақыт бойы жасөспірімнің тұлғасында жат психикалық, физикалық ауытқулар туғызады, бұл өз кезегінде ауырлау жағдайларға әкеліп соғады.

Он сегіз жасқа толмағандардың мінез құлықтарында, жеке дамуларында да айтарлықтау ауытқулар кездеседі. «Олар әлеуметтендірудің заңдылықтарын, құндылықтарын бұзу сияқты заттармен ерекшеленеді: бейтаныс ортаға, жаңадан пайда болған жағдайларға бейімделе алмауы, ұрлау, өтірік, агрессивтілік, қатыгездік, жалқаулық, құндылық бағдарларының болмауы, ортада қабылданған мораль мен адами қасиеттердің болмауы, руханиятсыздық, білімге құштарлықтың жоғалуы, нашар әдеттер (темекі шегу, алкоголь ішу, есірткі және т.б) » [15]. Егерде жанұяда, мектеп немесе жолдастары ортасында бір оқиғаларнемесе қақтығыстар туындаса, онда он сегіз жасқа толмаған балалар бұл мәселелерге төтеп бере алуы қиындау. Олар шындықтан алыстап, басқаның рөлін қабылдауға мәжбүр болады.

Елімізде қылмыстылықтың болуы салдарынан кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық әлі күнге дейін орын алуда.

Нашар топтарға түсудің ең үлкен қаупі-келесі жалпы қасиеттері бар балалар болуы мүмкін:

- 1) коммуникативтік және әлеуметтік қабілетсіздік;
- 2) жанжалды жағдайларда сындарлы әрекет ету қабілеті аз;
- 3) өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі;
- 4) өзін-өзі басқара алмау.

Мұндай жағымсыз салдардың алдын алу үшін балаларды ерте жастан

бастап қоғам қабылдаған отбасылық дәстүрлерді, құндылықтар мен нормаларды сақтауға үйрету керек. Өйткені отбасы- бұл ең маңызды әлеуметтік институт болып табылады.

Дисфункционалды отбасылардың сипаттамасы, яғни бала өзін нашар сезінетін, оған қамқорлық жасамайтын отбасылар өте алуан түрлі - бұл ата-аналары балаларға зорлық-зомбылық көрсететін, оларды тәрбиелеумен айналыспайтын, ата-аналары азғындық өмір салтын ұстанатын, балаларды қанаумен айналысатын, тастап кететін, қорқытатын отбасылар болуы мүмкін. Жас балаларға әке шешелерінің назары аз болады, өйткені балалармен уақыт өткізбеу үшін уақыт бөлмеу балаларды тәрбиелеуде кең таралған. Мұндай отбасыларда әдетте ата-аналар жұмыс істемейді, сондықтан азық-түлік пен басқа да өмірлік маңызды тауарларды сатып алуға материалдық жағдайы жетіспейді.

Сонымен, кәмелетке толмаған балалар мен жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарының көзі балаларын дұрыс тәрбиелемейтін ата-аналардың өздері болуы мүмкін және олар үшін қоғамға жат өмір салтын ұстанатын жаман үлгі болуы мүмкін екенін түсінуге болады.

Заңға қайшылықтар тек қана жанұяда тәрбиеленетін балаларға ғана қатысты емес, сонымен қоса балалар үінде, интернаттарда тәрбиеленетіндерге де тән болып келеді. Осы балалар девианттық мінезге көбірек бейім болып келеді. Оның себебі-үлкен адамдардың қамқорлығы, назарының болмауы. Оларға ата анасының сүйіспеншіліктері қажет.

Мемлекет бірінші кезекте қоғамның болашақ мүшелерін тәрбиелеу міндеттерін жүктейді. Қоғамның бастапқы бірлігі ретінде дәл осы отбасы баланы қорғауға, оны сыртқы әлеммен және қоғаммен байланыс орнатуға үйретуге, оның өмірлік мүдделерін қорғауға және оның қажеттіліктерін қанағаттандыруға, құқықтық сананы қалыптастыруға міндетті.

Кәмелетке толмағандардың арасындағы құқық бұзушылықтар тек қана олардың қоршаған ортасының кері әсерінен деп есептеуге болмайды. Әрекетте

генетикалық алғышарттары, темперамент, мінез және т.б. болуы мүмкін. Сыртқы жағдайлар құқықбұзушылық әрекеттерді тікелей тудырмайды. Олар тұлғаның психологиясын, ішкі рухани дүниесінің белсенділігінің негізінде туындайды. Интернеттің өзі ғана емес, сонымен бірге ілеспе инфрақұрылымның заманауи дамуына байланысты барлық ресурстарға, соның ішінде кез-келген жастағы балалар қол жеткізе алады. Жеке тұлға әлеуметтік желі арқылы кез-келген ақпаратты тауып алуы мүмкін.

Кәмелетке толмағандар да интернет желісінде қараусыз, ата-ана бақылаусыз түрлі сайттарға кіреді.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының себептік кешенінде басым элементтерінің бірі ата-аналардың балаларды тәрбиелеуден жалтаруына, оларға қатыгездікпен қараумен байланысты отбасылық қолайсыздықтар болатыны анық.

1.3 Шет елдердің құқық қорғау органдарының кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтарға ден қою жөніндегі тәжірибесі

Қоғамның бір бөлігі тұсында он сегіз жасқа толмағандардың ережеге қайшы әрекеттерінің жолын кесу мәселесі қаржылық немесе саяси проблемаларға қарамастан барлық елдер үшін өзекті, себебі бүкіл мемлекеттер ерте ма, кеш па осындай жағдайларға тап болады. Елімізде он сегіз жасқа толмағандардың арасындағы ережелерге қарсы әрекеттерінің алдын алу бойынша жергілікті полиция қызметі органдарының қызметі барынша сапалы болу үшін бұл мәселе бойынша жергілікті полиция қызметі бөлімдерінің және жалпы «полицияның» шетелдік тәжірибелерін зерделеу қажет. Көптеген елдерде іс жүзінде он сегіз жасқа толмағандардың заң бұзушылықтарының жолын кесу және алдын алу бойынша жұмыстың әртүрлі әдістері қолданылатыны байқалады.

«Он сегіз жасқа толмағандардың заң бұзушылықтарының алдын алу

мәселесі біздің құқық қорғау органдары үшін де, шетелдіктер үшін де басты мәселелердің бірі болып табылады және салыстырмалы талдау жасау үшін ішкі істер органдарының қызметін жетілдіру үшін шетелдік құқық қорғау органдарының қызметін талдау қажет..» [16, 172-182 б.].

АҚШ-та он сегіз жасқа толмағандар арасындағы заңға қайшы іс-әрекеттердің алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстың кең ауқымды бағдарламалары дайындалған және олар өз кезегінде екі негізгі түрге бөлінеді:

1.Қылмысты бақылаудың немесе оны алдын-алу әдістерімен бақылаудың кешенді бағдарламалары- күту, жолын кесу және қудалау.

2.«Полиция» жүзеге асыратын профилактикалық бағдарламалар (әдетте тұрғындармен ынтымақтастықта қауымдастықтар), сондай-ақ қоғамның күшімен және құралдарымен.

«Полиция» әрқашан он сегіз жасқа толмағандар арасында құқық бұзушылықтарына тосқауыл қоюда ерекше маңызды рөл атқарады.

АҚШ-та сол себепті, арнайы бағдарламалар жасалған және бұл бағдарламаның мәні-мектеп басшылары полиция қызметкерлерін мектеп сабақтары кезінде толық немесе толық емес жұмыс күніне жалдайды.

Өз кезегінде мектеп офицерлері:

Оқушыларға кеңес , ұсыныстар береді немесе бейресми қарым-қатынас жасайды; алкоголь мен есірткіні қолданудың алдын алу бойынша сабақтар өткізеді; мектеп қызметкерлері мен оқушыларға қауіпсіздік мәселелері бойынша кеңес береді; мектептің қауіпсіздігі мен қауіпсіздігін жақсарту бағытында жұмыс істейді;

Вирджиния штатында «полиция» он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқыққа қайшы әрекеттердің алдын алу тиімділігін жаңарту мен жақсарту үшін он сегіз жасқа толмағандармен жұмыс жасау үшін арнайы бағдарламалар дайындап әзірлейді. Бұл аталған шаралар 9 (тоғыз) жасқа толған жасөспірім балалардан бастауын алады, психологтар осы жаста жас балалар тәуелсіздік көрсетеді деп санайды.

Аталған бағдарлама балаларды құқық сақтау органдарының негізгі міндеттерімен, азаматтардың міндеттері және құқықтарымен таныстыратын нақты курс болып табылады. Осы бағдарлама үй қауіпсіздігі, ұрлық, вандализм, заң және қылмыс, адамдардың жеке дара қауіпсіздігі сияқты мәселелерді және тақырыптарды қарастырады.

Аталған курс полиция органдарының офицерлері 3 апта бойы (аптасына 2 рет) өткізеді және ол 40 минуттан 6 сабаққа бөлінген, бұл міндетті фактор болып табылады.

Флорида штатының құқық қорғау органдары дайындаған кең ауқымды және қызықты құқықтық білім беру ақпараттарының, бағдарламаларының бірі болып табылады.

«Аталған бағдарлама 8-9 класс балаларына және он сегіз жасқа толмағандарға қоғамда тұжырымдалып қалыптасқан игіліктер мен құндылықтар жүйесімен таныстыруға, және де сондай-ақ құқық бұзушының заңға қарсы әрекет жасағаны үшін не күтетіні туралы түсінік қалыптастыруға арналған..» [17]. Сұрақ қою және жауап алу формасын қолдана отырып, бағдарлама он сегіз жасқа толмағандарды келесі құқық бұзушылықтарға қатысты балаларды заңдарға ережелерге үйретеді: вандализм, тонау, қаңғыбастық, ұрлық, денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру және т. б.

Аталған оқу пәнін полиция қызметкерлері жүргізе білу керек және белгілі бір білімі болуы қажет, бұл жағдай оқушылардың зерттелетін сабаққа деген қызығушылықтарын едәуір арттырады. Осындай кездесулер кезінде балалар полиция қызметкерлерін оларға көмектесуге дайын адам ретінде қарастырып ойлауға дағдыланады.

Лос-Анджелес қаласында полиция органдары қызметкерлері нақты іс жүзінде он сегіз жасқа толмағандардың заңға қайшы құқық бұзушылықтарының жолын кесудегі негізгі әдіс тәсілі ретінде он сегіз жасқа толмағандармен бірге бірге он (10) түзету колонияларына баруды бастапқы фактор ретінде қолданады. Сол себепті балаларға бұл жағдай өте қызықты

сәттермен ұштасады.

Бағдарламалардың нақты мақсаты – ешқандай заңға қайшы әрекеттер жасамаған, қылмысқа бармаған, бірақ та құқық бұзушылықтарды жасауға ниетті және бейім он сегіз жасқа толмағандардың істері бойынша есеп санақта тұрған он сегіз жасқа толмағандарға психологиялық тұрғыда әсер ету.

Бағдарлама он сегіз жасқа толмағандарға арналған түзеу мекемелеріне баруды көздейді, онда жасөспірім қылмыстық іс қозғалаған жолдастары болып табылатын қылмыстық орта өкілдеріне қарасты болды. Осы жағдайдан кейін он сегіз жасқа толмағандарды аталған мекемелердегі емдеу сауықтыру әдістерімен таныстыру үшін он сегіз жасқа келмеген нашақорларды емдеп сауықтыру орталықтарына апарды. Одан әрі, он сегіз жас мөлшеріне толмағандар сотты тосқан он төрт және жиырма жас (14-20) арасындағы кәмелеттік жас мөлшеріне толмағандарға арналған түзеу колонияларына, сондай-ақ кәмелетке толмаған қылмыскерлерге арналған түрме мен мәйітханаға барады.

Европа елдерінде он сегіз жасқа толмағандарға қылмыстың жолын кесу бойынша істелген шаралар да жетерлік. Мысалыға, Герман полициясы «жасөспірімдер арасындағы құқыққа қайшы бұзушылықтардың жолын кесудің ерекше стратегиясын әзірледі. Осы стратегия екі негізгі ережеге негізделген, құқыққа қарама қайшы істер жасауға, бейімділік жеке дара тұлғаны қалыптастыру процесі біткеннен кейін сыртқы әсерсіз жоқ болады, ал екінші, репрессиялық шаралар теріс жолға әкеледі» [18, 45-61б.].

Мемлекеттің әлеуметтік саясатының бағыттарының бірі-он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтардың алдын алу және жою бойынша тәрбиелік, ұйымдастырушылық, құқықтық, экономикалық шаралар болып табылады. Осындай жағдайдағы құқықбұзушылықтардың жойылуына бағытталған алдын-алу шараларының өзектілігі тек өсіп келеді. Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылықтарының алдын алу мәселесін қарастырғанда, келесідей жүйелі жалпы әлеуметтік алдын-алу шаралары білінеді: зерттеліп

отырған қылмыстардың жасалуына себеп болатын детерминацияны жою бойынша іс-шаралар; құқыққорғау органдары қызметкерлерінің барлық саласында балалардың қарсы алдын алу іс-шараларының тиімділігін арттыру. Басқа сөзбен айтқанда, кешенді мақсатты бағдарламаны өңдеп енгізу қажет.

Қазіргі таңда кәмелетке толмағандар мен жас балаларға қарсы қылмыстардың алдын-алу, тек қана отбасындағы қатынастармен шектеліп қана қоймайтынына көзіміз жетті. Балаларды оқудан бос уақытта бос ұстау және олардың көшеде қараусыз уақытын шектеу үшін түрлі тегін секциялар, спорт клубтары, қызығушылық бойынша үйірмелер ұйымдастыру қажет. Бұл, әсіресе, әлеуметтік емес топқа қосылып, отбасында алмайтын нәрсені ауыстыруға тырысатын дисфункционалды отбасылардан шыққан балаларға қатысты.

Бұл жерде тұрмысы нашар отбасыларда, ата-аналар алкогольді асыра пайдаланатын, тұрақты жұмыс орны жоқ, кәмелетке толмағандарға тиісті тәрбие мен қарауды жүзеге асырмайтын отбасыларда түсіндіру және тәрбиелік әңгімелер жүргізу қажет.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын-алу мақсатында, оқу орындарының, яғни сынып жетекші, психолог, әлеуметтік педагог, тәрбие ісінің меңгерушісі, директорға дейін өзара жұмыс атқаруға тарту керек. Көз бояушылық үшін емес, нақты әрбір баланың болашақта тұлға ретінде қалыптасуына үлес қосушылар болғандықтан. Қажет жағдайда тексеру материалдарын жинақтап, жан-жақты талдап, нәтижелері туралы жоғары тұрған ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын хабардар ету керек.

Гэссенде жасөспірімдердің құқыққа қайшы әрекеттерін жолын кесуге назар салатын арнайы қызметтер жоқ, бірақ мұндағы басты мақсат-комиссариаттармен бірге жасөспірімдер жасаған құқық бұзушылықтарды талдайтын арнайы полиция қызметкерлерін дайындау.

Құқық қорғау органдары он сегіз жасқа толмағандармен істеген заңсыз әрекеттерінің алдын алуда маңызды буындардың бірі болып табылады. Олар ұйымдастырушылық, әлеуметтік-экономикалық және тәрбиелік сипаттағы түрлі

іс-шаралар кешенін жүзеге асырады.

Кәмелетке толмағандардың құқыққа қайшы істеріне тосқауыл қою процесінде мәжбүрлеу шаралары көмекші рөл атқарады. Кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылық белсенділігі жас ерекшеліктерімен байланысты. Оларда қуаты көп болады және де жаңалық ашуға өз ісінің дұрыстығын дәлелдеп беруге ұмтылып тұрады.

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алу жүйелі тәсілді қажет ететіні анық. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуға бағытталған тиімді саясат кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың табиғатын терең түсінуге, онымен күрестің сәтсіздіктерінің себептерін талдауға және қолданыстағы алғышарттар мен шектеулерді түсінуге негізделуі керек.

Кәмелетке толмағандардың қылмысын азайту және шектеу тек оны тудыратын мәселелерді шешу арқылы мүмкін болады. Осы проблемаларды шешуге кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына барлық шешімділікпен және барлық бағыттар бойынша қарсы іс-қимыл ықпал ететін болады.

Өзбекстанда халықтың 40% - ы он сегіз жасқа келмегендер, сондықтан жасөспірімдер құқық бұзушылығымен күрес үлкен маңызға ие.

Саясаттанушы Л.Юлдашеваның пікірінше- «кәмелетке толмағандар қылмыстық іс- әрекетке тартылуының негізгі себебі- қадағалаусыздық, жастардың қоғамдық іс-әрекетке қатыспауы, әр түрлі үйірмелердің болмауы. Дәл осындай балалар қылмыстық топтардың жеңіл олжасына айналады». Кәмелетке толмағандардың қылмысының тиімді алдын алу үшін мемлекет пен қоғамның бірлескен күш-жігері қажет.

Кәмелетке толмағандар қылмысының жалпы әлеуметтік алдын алу қоғамның, адамдардың саяси, экономикалық, отбасылық-тұрмыстық, рухани және басқа салалардағы қатынастарының прогрессивті дамуын қамтамасыз ететін ауқымды іс-шаралардың жиынтығы арқылы жүзеге асырылады.

Өкінішке орай, қазіргі таңда кәмелетке толмағандар арасында құқықбұзушылықты толығымен құрту іске аспай тұрғаны анық, қоғам болып

жасөспірімдер тұсында қате әрекеттерінің өсіп кетпеуіне және де балалардың бұндай әрекеттерін тежеуге бағытталған бүкіл шараларды пайдалану керек.

Ресей мемлекетінде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу «Кәмелетке толмағандардың қадағалаусыздығы мен құқық бұзушылықтарының алдын алу жүйесінің негіздері туралы» 2017 жылғы 31 желтоқсандағы ФЗ-120 Федералдық заңымен реттеледі [19].

Кәмелетке толмағандар арасындағы және оларға қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу жұмыстарының тиімділігін арттыру мақсатында жалпы білім беретін мектептер мен жергілікті полиция қызметі арасындағы өзара іс-қимыл алгоритімі ұсынылады. Себебі мектеп қабырғасында кәмелетке толмағандармен профилактикалық жұмыс – күрделі, көп қырлы, уақыт бойынша ұзақ процесс.

Мектептің қоғамға қарсы әрекеттердің алдын алу жағдайындағы ерекше міндеті - ерте профилактика жүргізу, яғни балалардың қалыпты даму мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайлар жасау: құқықтық нормаларды бұзуға бейім оқушыларды анықтау, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторларға дереу хабарлау, мұғалімдердің осындай оқушылардың жеке ерекшеліктерін және жеке тұлғаның моральдық деформациясының себептерін зерттеу, белгілі бір жастағы оқушыларда туындайтын типтік дағдарыстық жағдайларды уақтылы анықтау, қолайсыз отбасылармен жұмыс болып табылады.

2. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 бұйрығына білім беру ұйымдарына бекітілген мектеп инспекторы ұғымын бекітіп аталған лауазымды ішкі істер органдарына енгізу қажет».

2. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДАН ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЙЫНША ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖӘНЕ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРМЕН ҚАБЫЛДАНЫП ЖАТҚАН ШАРАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

2.1 Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша ішкі істер органдары және жалпы білім беретін мектептермен қабылданып жатқан шаралар тиімділігін жай-күйі

Кәмелетке толмаған арасында жат құбылыстардың өршуіне байланысты полиция органдарының жас балаларды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудегі бүгінгі таңда туындаған және болып жатқан құбылыстардың жолын кесудің ролі маңызды екені белгілі. Қалыптасқан жағдай жоғары сынып оқушыларын әлеуметтік қорғау процесінде мектеп пен ішкі істер органдарының өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін тиімді ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайларды іздеуге айтарлықтай назар аударуды талап етті. Айта кету керек, мұндай өзара әрекеттестіктің айқын маңыздылығына қарамастан, практикада орта мектеп оқушыларын әлеуметтік қорғау процесінде мектеп пен ішкі істер органдарының іс-әрекеттерінің бытыраңқылығы басым. Бұл қайшылық ғылыми ізденістің бағытын көрсетеді және зерттеу мәселесін анықтауға мүмкіндік береді: жоғары сынып оқушыларын әлеуметтік қорғау процесінде мектеп пен ішкі істер органдарының өзара әрекеттесуінің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары қалыптастырады.

Әр түрлі тарихи кезеңдерде балалық шақты әлеуметтік қорғау мәселелеріне ғылымда жеткілікті көңіл бөлінді. Тарихи-философиялық аспектіде зерттелген мәселені Н.Г.Алексеев, А.И. Арнольдов, В.А. Журавлев, Г.И. Михайлов, Я.И. Гилинский, В.Г. Лисовский, Е.Г. Слуцкий, В.И. Чупровтар болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу және оларға қарсы іс-қимыл жөніндегі міндеттерді сәтті орындау көбінесе превенция

жүйесінің барлық субъектілерінің синхрондалған өзара іс-қимылының тиімділігіне байланысты. Құқықтың жалпы теориясында өзара әрекеттесу мақсаты, орны мен уақыты бойынша келісілген күш-жігер және өзара әрекеттесетін субъектілердің алдында тұрған міндеттерге қол жеткізуге өзара көмек ретінде қарастырылады. Ол көп қырлы бірлескен қызмет процесінде жүзеге асырылады. Балалардың қадағалаусыз қалуы және кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылықтары сияқты жағымсыз әлеуметтік құбылыстардың таралуы мемлекеттің қалыпты дамуына қауіп төндіреді, өйткені ол, әкімшілік және басқа да құқық еліміз он сегіз жасқа толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттердің алдын алуға, ересек адамдардың балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлықтарына теріс пиғылмен күреске күшейтілген назар аударып отыр. Осы таңда он сегіз жасқа толмағандар істейтін қоғамға қайшы әрекеттерінің ерекшеліктері – он сегіз жасқа келмегендердің өз ниеттерін іске асыруда суық қарудың қолдануы (2023ж. Петропавл қаласындағы мектепте орын алған оқиға және т.б).

Қазіргі таңда он сегіз жасқа толмағандардың құқық бұзушылығынан толық арылуға келмей тұрғаны белгілі, дегенмен аталған мектеп инспекторы лауазымын енгізу арқылы қылмыстылықтың ұлғаюына, яғни он сегізге толмағандардың құқыққа қайшы істерін тежеуге септігін тигізетіні күмәнсіз.

Заң бұзушылықтың алдын алу ғана емес, сонымен бірге жалпы балалар мен жастар арасында жағымсыз құбылыстардың алдын алудың тиімділігі де байланысты. Бұл жағдайдың өзектілігі сонымен қатар әр аумақтық құрылымда кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу мәселелерімен айналысатын мемлекеттік, муниципалдық және қоғамдық бірлестіктердің табиғаты мен ведомстволық бағыныстылығының көптігімен ерекшеленеді.

Олардың іс-әрекеттерінің сәйкес келмеуі және бір-бірінен оқшаулануы бүкіл жүйенің жұмыс тиімділігін төмендетіп қана қоймайды, сонымен қатар функциялар мен өкілеттіктердің қажетсіз қайталануына, ресурстар мен

күштердің шамадан тыс жұмсалыуына әкеледі. Ескерту субъектілерінің қызметін үйлестіруге де көп көңіл бөлу қажет.

Бұл жағдайда «өзара әрекеттесу» және «үйлестіру» ұғымдарын ажырату керек.

А.П. Коренев ішкі істер органдарында басқаруды ұйымдастыру мәселелерін қарастыра отырып, «өзара іс – қимыл дегеніміз-қандай да бір жалпы міндетті бірлесіп шешетін екі немесе одан да көп қызметтердің, бір-біріне бағынбайтын, басқарма қатысушыларының іс-әрекеттерін өзара үйлестіру» деп атап өтті. Өзара іс-қимыл бірлескен іс-шараларды жоспарлауда, ақпарат алмасуда, бірлескен іс-шараларды өткізуде және т.б. көрініс табуы мүмкін [20].

А.П. Ипакян және К.С. Геворкян «өзара әрекеттесу басқарудың маңызды көріністерінің бірі болып табылады, өйткені басқарудың өзі бірлескен қызметтің үйлесімділігін қамтамасыз етеді деп тұжырымдаған » [21].

Кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылықтарының алдын алу бойынша мазмұнды жұмыстың өзегі әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, тәрбиелік сипаттағы түрлі іс-шаралар кешені болып табылады, олардың арасында құқықтық және әкімшілік-құқықтық шаралар айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылықтарына қарсы күрестін негізгі ауырлық орталығы, жоғарыда айтылғандай, ішкі істер органдарында жатыр. Қазіргі уақытта ішкі істер органдарының күш жігері міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған:

- «кәмелетке толмағандар тарапынан қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша»;

- «жеке-профилактикалық іс-шаралар жүргізу; кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау»;

- «әлеуметтік қорғау, білім беру, жұмыспен қамту, денсаулық сақтау органдарымен, еңбек ұжымдарымен, қоғамдық бірлестіктермен және

қайырымдылық қорларымен өзара іс-қимылды нығайту. Бұл жұмыста қоғамдық тәртіпті қорғау жөніндегі полицияның құрамына кіретін Ішкі істер органдарының бөлімшелеріне шешуші рөл беріледі, өйткені полиция кәмелетке толмаған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыратын құқық қорғау органдары арасында басым орындардың бірін алады».

Біріншіден, полиция қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті сақтау функцияларының көп бөлігін орындайды. Бұл, мысалы, кәмелетке толмаған адамдардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының жалпы және жеке профилактикасы, әкімшілік-юрисдикциялық қызмет, анықтау өндірісі.

Екіншіден, ішкі істер органдары-бұл елімізде ең ірі құқық қорғау құрылымы, оның қызметкерлері кез-келген уақытта кәмелетке толмағандарға көмек көрсетуге және қорғауға мүмкіндік беретін үздіксіз режимде жұмыс істейді. Кәмелетке толмағандардың әкімшілік және өзге де құқық бұзушылықтарының алдын алуға байланысты мәселелерді шешуге уәкілеттік берілген Ішкі істер органдарының жүйесінде бұл жұмысты қоғамдық тәртіпті қорғау жөніндегі полицияның патрульдік-бекеттік нарядтары, аумақтық ішкі істер органдарының және ішкі істер органдарының кезекші бөлімдері, учаскелік полиция инспекторлары және т.б атқарады. Ішкі істер органдарының жалпы білім беретін мектептермен өзара іс – қимылы кәмелетке толмағандардың әкімшілік және өзге де құқық бұзушылықтарының алдын алу, профилактикалық және олардың құқықтарын қорғау проблемаларын кешенді шешудің қажетті шарты болып табылады. Бұл ретте бұл қызмет ақпаратты мұқият талдауға, бір-бірін өзара хабардар етуге және қадағалаусыз қалу мен кәмелетке толмағандардың құқықбұзушылықтарының алдын алу жөніндегі қызметтің тиісті құқықтық құралдары мен әдістерін келісілген таңдауға негізделген бірлескен іс-шараларды кешенді жоспарлау кезінде өкілеттіктерді нақты саралай отырып, қатаң құқықтық негізде құрылуға тиіс.

«Қазіргі жағдайда он сегіз жасқа толмағандар жасаған құқық бұзушылықтарын едәуір саны байқалды, сондықтан жасөспірімдер арасында өздерінің кешенді профилактикалық іс-шараларын жүргізу мақсатында полиция органдары мен білім беру мекемелерінің тиісті өзара іс-қимылы ұйымдастыру мәселесі ерекше маңызды болып табылады» [22].

Жас балалар жасаған құқыққа қайшы әрекеттердің жолын кесу және алдын алу тиімділігі кәмелетке толмағандар істері жөніндегі бөлімдердің және білім беру мекемесінің әлеуметтік педагогінің өзара іс шаралар сапасына байланысты. Осы профилактика субъектілерінің әрқайсының өзіндік құралдары мен тәсілдері, және де жасөспірімдер мен олардың әке шешелеріне әсер етудің психологиялық-педагогикалық тәсілдері мен әдістері бар.

«Жасөспірімдердің құқық бұзушылықтың жолын кесу-бұл әлеуметтік – педагогикалық қызметтің маңызды, тәрбие ортасының барлық аспектілерін қамтиды» [23].

Бастапқы профилактика жағдайында қолайсыз жағдайларды жою және тұлғаның осы факторларға төзімділігін арттыру сияқты іс-шаралар жүзеге асырылады. Алғашқы профилактика көбінесе он сегіз жасқа толмаған девианттар арасында жасалады. Қайталама профилактиканың міндеттеріне жүйке-психикалық ауытқуларды анықтау және оңалту «тәуекел тобымен» жұмыс жасау жатады.

Үшіншіден, профилактика мінез-құлық бұзылыстарымен бірге жүретін жүйке-психикалық бұзылуларды емдеу сияқты арнайы міндеттерді шешуге бағытталған. Сондай-ақ, үшінші дәрежелі профилактика қайталануы мүмкін бұрыннан қалыптасқан құқық бұзушылық мінез-құлқы бар адамдармен жүргізілуі мүмкін. Профилактикалық жұмыстың бұл түрлері бір-бірімен тығыз байланысты, олардың негізгі мақсаты-жасбалаларға өздерінің мінез-құлқы мен оның салдарын білуге, жеке ресурстарын дамытуға, бейімделетін мінез құлықты бейімделуге өзгертуге көмектесу. Сонымен қатар, тиімді алдын алудың маңызды шарты – «жасөспірімдердің өзіндік мотивациясы, олардың

өмірін өзгертуге деген ұмтылысы»[24].

Ғылыми қоғамдастықта кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі полиция бөлімшелері мен білім беру мекемесінің әлеуметтік педагогы арасындағы өзара тығыз іс-қимылды белгілеу және реттеу қажеттілігі туралы бірнеше рет айтылған. Мәселен, И.А. Дорфман- «кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі полиция бөлімшесінің профилактикалық қызметінің бағыттарының бірі оқушылар оқитын және тұратын нақты мектеп орналасқан аумақтың ерекшеліктерін ескере отырып», жалпы білім беру мекемелері педагогтары (басшылары) мен ЮПТ қызметкерлерінің бірлескен қызметі процесінде жасөспірімдердің құқыққа қарсы мінез - құлқының ерте профилактикасын жүзеге асыруды қарастырады. «Сонымен қатар, автор мұндай қызметті жүзеге асыру жалпы білім беретін мектептің бастауыш сыныптарында қажет екенін атап өтеді» [25].

Білім беру мекемесінде ұзақ уақыт бойы дамып келе жатқан жұмыс тәжірибесіне негізделген құқық бұзушылықтың алдын алудың өзіндік жүйесі бар, ол барлық жаңа нәрселерді алады және бүгінгі күні тиімді болып табылатын қажетті және құнды нәрсені сақтауға тырысады. Кәмелетке толмағандардың профилактикалық жұмыста мұғалімнің мінез-құлқының келесі бағыттары:

- проблемалық жағдайды қою мүмкіндігі (мысалы, белгілі бір өмірлік жағдайда моральдық таңдауды талдау);
- жасөспірімдердің белгілі бір әрекеттерге қатысты өзіндік жауаптар, қорытындылар іздеуіне ынталандыру;
- адамгершілік пен өзін-өзі дамыту қағидаттарына негізделген мейірімді атмосфераны құру. Мектептерде он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша сынып жетекшісінің және әлеуметтік педагогтың іс-қимыл алгоритмі:

Сынып жетекшісі:

- 1.Отбасы мүшелерімен және оның айналасымен танысу, баламен

әңгімелесу, нәтижесінде жазбаша қорытынды шығару.

2. Қолайсыз отбасы анықталған сәтте әлеуметтік педагогқа хабарлап бірлесіп тұрғын үй жағдайларын бастапқы тексеру, акт толтыру.

3. Отбасының қолайсыздығының себептерін зерттеу.

4. Оқушыларды сыныпта бақылау, олардың мінез-құлқы, сабаққа қатысуын және үлгерімін тексеру, олар құқық бұзушылық жасаған не дайындағандығы белгілі жағдайда инспекторға тікелей дереу хабарлау.

Әлеуметтік педагог:

1. Құқық бұзушылыққа бейім кәмелетке толмағандардың отбасы мүшелерімен және оның айналасымен танысу, баламен әңгімелесу, нәтижесінде жазбаша қорытынды шығару.

2. Құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында оқушымен жеке әңгімелесу, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекторға оқушыға қолданыстағы заң талаптарымен таныстыру мақсатында жүгіну.

3. Оқушылардың құқықбұзушылық жасаған не дайындаған жағдайда кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекторға дереу хабарлау.

4. Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспектормен жас балалар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша бірлескен жұмыс, қолайсыз отбасылар бойынша рейдтер жүргізу, кәмелетке толмағанды полиция органдарына жеткізген жағдайда сұрау салу кезінде қатысу.

Қазіргі таңда он сегіз жасқа толмағандардың құқықбұзушылығынан толық арылуға келмей тұрғаны белгілі, дегенмен аталған мектеп инспекторы лауазымын енгізу арқылы қылмыстылықтың ұлғаюына, яғни он сегізге толмағандардың құқыққа қайшы істерін тежеуге септігін тигізетіні күмәнсіз.

Заң бұзушылықтың алдын алу ғана емес, сонымен бірге жалпы балалар мен жастар арасында жағымсыз құбылыстардың алдын алудың тиімділігі де байланысты. Бұл жағдайдың өзектілігі сонымен қатар әр аумақтық құрылымда кәмелетке толмағандардың арасындағы құқықбұзушылықтарының алдын алу мәселелерімен айналысатын мемлекеттік, муниципалдық және қоғамдық

бірлестіктердің табиғаты мен ведомстволық бағыныстылығының көптігімен ерекшеленеді. Олардың іс-әрекеттерінің сәйкес келмеуі және бір-бірінен оқшаулануы бүкіл жүйенің жұмыс тиімділігін төмендетіп қана қоймайды, сонымен қатар функциялар мен өкілеттіктердің қажетсіз қайталануына, ресурстар мен күштердің шамадан тыс жұмсалуына әкеледі.

Ескерту субъектілерінің қызметін үйлестіруге де көп көңіл бөлу қажет. Жеке профилактикалық жұмыс жүргізетін мекемелер болып табылатын КТІЖ-ға(кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімшелер) ерекше қызығушылық тудырады. Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі бөлімшелерге кәмелетке толмағандар қылмысының алдын алудың жетекші орындарының бірі бөлінген. Олар кәмелетке толмаған қылмыскерлермен, сондай-ақ панасыз және қараусыз қалған жасөспірімдермен жұмыс жасайтын мамандандырылған бөлімдер болып табылады. «Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі бөлімдердің жас балалар қылмысының жолын кесу субъектісі ретіндегі ерекшелігі -нақты балалармен тәрбие жұмысын жандандыру, оны білім алуға, спортпен айналысуға ынталандыру, осының бәрі қалыпты және салауатты өмір салтын ұстану үшін қажет» [26]. Ол жас балалардың заңға қайшы әрекеттерінің алдын алу жүйесінің басқа субъектілерінің көмегінсіз қылмыстың алдын ала алмайды. Олар бір-бірімен тығыз байланыста болуы керек, өйткені оларды ортақ мақсат біріктіреді.

2.2 Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі механизмдерді әзірлеу және заңнамалық базаны жетілдіру

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің жұмысын ұйымдастыру және кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын-алу кең ауқымды шаралардың бірі болып табылады. Кәмелетке толмағандардың арасында профилактикалық іс-қимыл жөніндегі механизмдері дұрыс

ұйымдастырылған болса, тиімді нәтижеге қол жететіні анық. Сол себепті, біз он сегіз жас мөлшеріне толмаған балалар арасындағы құқықбұзушылықтардың алдын алу шараларын күшейту мақсатында және осыған байланысты механизмдерді дайындау және заңнамалық базаны дамытып жетілдіру мақсатында алгоритімін ұсынып отырмыз.

Он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтардың профилактикасы бұл – жас балалар ортасындағы заңға қайшы әрекеттердің, қадағалаусыз, панасыз қалудың және қоғамға жат әрекеттердің алдын алуға, соларға ықпал жасайтын себептер мен жағдайларды айқындауға және жоюға бағытталған, жасөспірімдердің оларды тәрбиелеу, оқыту немесе бағып-күту жөніндегі міндеттерін орындамайтын не олардың мінез-құлқына теріс әсер ететін ата-аналарымен немесе басқа да заңды өкілдерімен, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды құқық бұзушылықтар немесе қоғамға жат іс-әрекеттер жасауға тартып жүрген өзге де адамдармен жеке профилактикасы шараларын қоса жүзеге асыратын құқықтық, педагогикалық және өзге де шаралар жүйесі» [9].

Мемлекеттің әлеуметтік саясатының бағыттарының бірі-он сегіз жасқа толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және жою бойынша тәрбиелік, ұйымдастырушылық, құқықтық, экономикалық шаралар болып табылады. Осындай жағдайдағы құқықбұзушылықтардың жойылуына бағытталған алдын-алу шараларының өзектілігі тек өсіп келеді.

Кәмелетке толмағандар құқық бұзушылықтарының алдын алу мәселесін қарастырғанда, келесідей жүйелі жалпы әлеуметтік алдын-алу шаралары білінеді: зерттеліп отырған қылмыстардың жасалуына себеп болатын детерминацияны жою бойынша іс- шаралар; құқыққорғау органдары қызметкерлерінің барлық саласында балалардың қарсы алдын алу іс-шараларының тиімділігін арттыру. Басқа сөзбен айтқанда, кешенді мақсатты бағдарламаны өңдеп енгізу қажет.

Қазіргі таңда кәмелетке толмағандар мен жас балалардың қарсы қылмыстардың алдын-алу, тек қана отбасындағы қатынастармен шектеліп қана

қоймайтынына көзіміз жетті. Балаларды оқудан бос уақытта бос ұстау және олардың көшеде қараусыз уақытын шектеу үшін түрлі тегін секциялар, спорт клубтары, қызығушылық бойынша үйірмелер ұйымдастыру қажет. Бұл, әсіресе, әлеуметтік емес топқа қосылып, отбасында алмайтын нәрсені ауыстыруға тырысатын дисфункционалды отбасылардан шыққан балаларға қатысты. Бұл жерде тұрмысы нашар отбасыларда, ата-аналар алкогольді асыра пайдаланатын, тұрақты жұмыс орны жоқ, кәмелетке толмағандарға тиісті тәрбие мен қарауды жүзеге асырмайтын отбасыларда түсіндіру және тәрбиелік әңгімелер жүргізу қажет.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын-алу мақсатында, оқу орындарының, яғни сынып жетекші, психолог, әлеуметтік педагог, тәрбие ісінің меңгерушісі, директорға дейін өзара жұмыс атқаруға тарту керек. Көзбояушылық үшін емес, нақты әрбір баланың болашақта тұлға ретінде қалыптасуына үлес қосушылар болғандықтан. Қажет жағдайда тексеру материалдарын жинақтап, жан-жақты талдап, нәтижелері туралы жоғары тұрған ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын хабардар ету керек.

Кәмелетке толмағандардың әкімшілік және өзге де құқық бұзушылықтарының алдын алуға байланысты мәселелерді шешуге уәкілеттік берілген Ішкі істер органдарының жүйесінде бұл жұмысты қоғамдық тәртіпті қорғау жөніндегі полицияның патрульдік-бекеттік нарядтары, аумақтық ішкі істер органдарының және ішкі істер органдарының кезекші бөлімдері, учаскелік полиция инспекторлары және т.б атқарады.

Ішкі істер органдарының жалпы білім беретін мектептермен өзара іс – қимылы кәмелетке толмағандардың әкімшілік және өзге де құқық бұзушылықтарының алдын алу, профилактикалық және олардың құқықтарын қорғау проблемаларын кешенді шешудің қажетті шарты болып табылады.

Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспектордың жасөспірімдердің құқыққа қайшы мінез құлқының алдын алу жөніндегі қызметіне жұмыстың мынадай аспектілері енгізілген:

Ақпараттық-тәрбие кеңістігі (сындарлы өмірлік шешімдер қабылдау қабілетін арттыру үшін жасөспірімдердің танымдық процестерін дамытуға бағытталған дәрістер, тренингтер, әңгімелер өткізу);

Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының қайталануының тоқтату және алдын алу бойынша бойынша іс-шаралар (қауіпсіз мектеп ортасын құру, мектеп тәртібін реттеу) және жеке жауапкершілік сезімін қалыптастыру маңызды.

Білім беру мекемесі ішкі істер органдарымен тығыз жұмыс істеуге міндетті.

Мұндай өзара іс қимыл жас балалар жасаған құқықбұзушылықтар туралы, сонымен қатар кез келген бір құқық бұзушылықты жасауға септігін тигізетін детерминанттар туралы, және де оларды ауыстыратын әке шеше мен адамдар туралы өзара хабар ету, жас балалардың қадағалаусыз және құқықбұзушылық жай-күйінің көрсеткіштеріне бірлескен талдау жасау және аталған талдау негізінде күш пен құралдарды кешенді пайдалану мақсатында бірлескен іс-шараларды жоспарлау және жүргізу арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, Мемлекеттің кәмелетке толмағандардың жеке басының толыққанды дамуына жағдай жасауға, яғни оны азаматтық қоғамның толыққанды мүшесі етіп тәрбиелеу, сондай-ақ оның өмірге, денсаулықты қорғауға, білім алуға конституциялық құқықтарын қамтамасыз ету міндетін алғаны белгілі. Еліміздің әлеуметтік саясаты–алдыменен, жасөспірімдерді оқытуға, жағдайы болмаған сәтте жас балаларға мемлекет есебінен жоғарғы және арнайы орта білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталып отыр.

Кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша мемлекеттік саясаттың тағы бір бағыты– білім беру және заң сақтау саласындағы заңнаманы жетілдіру, оның дәл және бірдей қолдануына тиісті бақылау және қадағалау жасауды қамтамасыз ету болып табылады.

Бүгінгі таңда жалпы орта білім беретін мектептер мен ішкі істер органдарының бірлескен қызметі-кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың ерекше маңызды саласы ретінде әрекет етеді, бұл міндеттерді тиімді шешуге, жаңа мыңжылдықта демократиялық мемлекеттің даму негізін қалауға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының себептері мен шарттары әлеуметтік-экономикалық, ұйымдық-құқықтық, әлеуметтік-демографиялық және субъективті факторлараға байланысты екені белгілі. Дұрыс ұйымдастырылған қызмет кезінде мектеп пен полиция он сегіз жасқа толмағандар арасындағы ережеге қайшы әрекеттерді тоқтату бойынша ортақ мақсатқа қол жеткізу үшін қажетті өзара іс қимылға ие болады.

Кәмелетке толмағандардың қоршаған әлеуметтік ортада өзін жайлы сезінуі үшін оның әлеуметтік қауіпсіздік сезімі болуы керек. Осылайша кәмелетке толмағандардың арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алу - бұл ішкі істер органдарымен жалпы орта білім беретін мектептердің өзара әрекеттесу барысында жүзеге асырылатын әрекеттер болып табылады.

Жалпы білім беретін мектептерде профилактикалық жұмыстарды жүргізу кезінде қолданыстағы қағидаттар мен әдістерді басшылыққа алу қажет. Оларды қолдану заңдылықтарда көрсетілген теориялық ережелердің кәмелет жастағы жасөспірімдердің құқық бұзушылығын алдын алуды ұйымдастыру тәжірибесімен тікелей байланысын жүзеге асырады. Біз түсінгендей, полиция қызметі он сегіз жас мөлшеріне толмағандар жасаған құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алу жүйесінің маңызды буындарының бірі болып саналады.

Кәмелетке толмағандар арасындағы заңға қайшы әрекеттердің жолын тиісу жүйесінде білім беру ұйымдары ортақ элементтердің бірі болып табылады. Бұлар әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, және тәрбиелік сипаттағы әр түрлі іс-шаралар кешенін жүзеге асырады.

Кәмелетке толмағандардың арасында заңға қайшы әрекеттерінің алдын алу және жолын тиісу процесінде мәжбiрлеу шаралары маңызды роль атқаратыны анық.

Жергілікті полиция қызметі басқармасының кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторлары профилактиканың басқа субъектілерімен өзара іс-қимылы және олардың қызметін үйлестіру - жасөспірімдердің әімшілік және басқа да құқық бұзушылықтарының жолын тиісу, олардың құқықтарын қорғау проблемаларын кешенді шешудің қажетті шарты. Бұл ретте бұл қызмет ақпаратты мұқият талдауға, бір-бірін өзара хабардар етуге және қадағалаусыз қалу мен кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жөніндегі қызметтің тиісті құқықтық құралдары мен әдістерін келісілген таңдауға негізделген бірлескен іс-шараларды кешенді жоспарлау кезінде өкілеттіктерді нақты саралай отырып, қатаң құқықтық негізде құрылуға тиіс.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша жұмысты дамыту үшін аудандар, қалалар деңгейінде кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтың алдын алу мәселелері бойынша тұрақты жұмыс істейтін жекелеген мамандандырылған ведомствоаралық комиссиялар құру қажет. Олар қатарлас емес, өзара әрекеттестікте жас балалар

ортасындағы құқық бұзушылықты азайту бойынша күрделі көп қырлы міндеттерді шешуге тырысуы керек.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу аса маңызды шарттардың бірі. Заңды, әлеуметтік пайдасы бар қызметке және қоғамға шынайы көзқарасын қалыптастырып, жас ұрпақты құқықбұзушылық әрекетке жол бермейтін қағидаларға тәрбиелеу заман талабы екендігі күмәнсіз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗБЕСІ:

1. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 жарлығы» [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгінген күні 15.02.2023).
2. «Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз» [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/search/docs/> (жүгінген күні 15.02.2023).
3. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықты талдау // [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://stud.kz/referat/show> (жүгінген күні 19.02.2023).
4. БҰҰ-ның бала құқығы туралы Конвенциясы. 1989 жыл Нью-Йорк қаласы.
5. «Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің 1994жылғы 8 маусымдағы қаулысы» [Электронды ресурс] Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs> (жүгінген күні 02.03.2023).
6. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы [Электронды ресурс] Айналыс режимі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (жүгінген күні 04.03.2023).
7. Неке және отбасы туралы туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі.
8. «Біріккен Ұлттар Ұйымының Кәмелетке толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты стандартты ережелер. («Пекин ережелері») БҰҰ-ның Бас Ассамблея Бұрыштамасымен 1985 ж. 10 желтоқсан айында қабылданған. [Электронды ресурс] Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O8500000002>» (жүгінген күні 04.03.2023).
9. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының

алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №591 Заңы.

10. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы.
11. «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстары және оларды қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуірдегі N 6 нормативтік қаулысы //«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі [Электронды ресурс] Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S> (жүгінген күні 11.03.2023).
12. Шарипова А.Н. Социологическая характеристика преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан: Дисс...магистр юриспруденции.- Костанай, 2013.
13. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы [Электронды ресурс] – Айналыс режимі: <https://qamqor.gov.kz/> (жүгінген күні 11.03.2023).
14. Макаренко А.С. Педагогикалық дастан. – А., 1983. – 604 б.
15. Причины совершения преступления несовершеннолетними [Электронный ресурс] –: https://novokubanskiy.ru/presscenter/news/prichiny-soversheniya-prestupleniy-nesovershennoletnimi/?clear_cache=Y
16. Коновалова И. А. соблюдение международных норм и применение Уголовно-процессуального законодательства России в отношении несовершеннолетних //новый юридический журнал. 2014. Т. 63. № 2. С. 172-182..
17. Гусейнов А. Б. профилактика правонарушений несовершеннолетних за рубежом // теория и практика общественного развития. 2010. Т 63. № 3. С. 186-189.
18. Обыденнова Т. В. правовое регулирование использования законодательства в

- сфере профилактики правонарушений среди несовершеннолетних в России / / административное право и административная практика. 2015. № 1.345-с. 61.
19. Ивасюк О.Н. Актуальные вопросы защиты прав потерпевших от семейно-бытовых преступлений // Актуальные проблемы защиты прав человека в России и за рубежом. М., 2017
 20. Коренев А. П. Административная деятельность ОВД. – М., Щит – М, 1999г
 21. Ипакян А.П. Взаимодействие как управленческая категория // А.П. Ипакян, К.С. Геворкян // Актуальные проблемы совершенствования деятельности штабных подразделений органов внутренних дел – М., 1998.
 22. Информационная справка о состоянии преступности несовершеннолетних и в отношении несовершеннолетних // [Электронный ресурс] <https://astroblдума.ru/uploads/file/InformAnalitStat/2018/InfPressNes.pdf>.
 23. Лесовик И.В. Формирование правовой культуры несовершеннолетних субъектами системы профилактики правонарушений [Текст] : монография / И.В. Лесовик, Е.А. Супонина. Воронежский институт МВД России. – Воронеж : Воронежский ин-т МВД России, 2018. 78 с.
 24. Девиантное поведение и его профилактика: курс лекций / сост. Н.И. Бумаженко. – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2017. 145 с
 25. Байгалиева Ю.Ю. Эффективность межведомственного взаимодействия школы и субъектов системы профилактики по предупреждению безнадзорности, преступлений и правонарушений среди несовершеннолетних // Педагогическое мастерство: материалы VI междунар. науч. конф. М., 2014. С. 221–224.
 26. Яшин В.Н. Особенности правового статуса подразделений по делам несовершеннолетних // Вестник КРУ МВД России. – 2014. – №4 (26). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-statusa-podrazdeleniy-po-delam-nesovershennoletnih>.